

KULTURNA BAŠTINA BENEDIKTINSKOGA SAMOSTANA SV. MARIJE OD KAŠTELA U DUBROVNIKU

Vinicije B. Lupis

UDK: Sv. Marija od Kaštela (497.584Dubrovnik)
392.35Andrijić347.454.3:2-523.6“14“
271-055.2:27-789Sv. Marije od Kaštela(497.504Dubrovnik)
Marislava 1204.:27-732:2-523.44
75.052:27- 523.41Uznesenja 27-312.47:27-789.2

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Dubrovnik
vinicije.lupis@pilar.hr

<https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.9>
Prethodno priopćenje
Rad zaprimljen 6/2022

Sažetak

Benediktinski red, kao i svugdje u Europi, ostavio je dubok kulturni trag i na dubrovačkom području. Nekadašnji ženski bendiktinski samostan sv. Marije od Kaštela ima iznimno značenje za hrvatsku kulturu i baštinu, sve od spomenika arhitekture hrvatskih renesansnih graditelja - braće Andrijića s početka XVI. stoljeća, do hrvatske književnice Benedikte Gradić koja je djelovala u ovom samostanu. Isto tako od prvoga poznatog spomena samostanske glavarice iz 1204., koja je nosila hrvatsko narodno ime Marislava, do francuske okupacije samostan sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku bio je važno marijansko svetišće Gospe od Kaštela, čija je izvorna slika 1253. prenesena u romaničku prvostolnicu. Dubrovnik posjeduje bogatu baštinu iz ukinutih susjednih benediktinskih samostana, kao i vrijednih moćnikâ i slikâ sačuvanih danas u dubrovačkoj prvostolnici i biskupskom sjemeništu.

Ključne riječi: *benediktinci, Sv. Marija od Kaštela, Dubrovnik, Francesco de Mura, raspelo*

UVOD

Nekadašnji benediktinski samostan (po dubrovački *manastjer/monastir*) sv. Marije od Kaštela (*sanctae Mariae de Castello, Sancta Maria de Lavi, Sancta Maria de Castro*) smješten je u južnom dijelu

Povijesne gradske jezgre, uza same gradske zidine.¹ U povijesnim izvorima naziva se i samostan *sv. Marije pod mirom od Grada* ili *sv. Marije od Tvrdē*. Zauzima sav prostor uz gradske zidine na jugu, od poljane Mrtvo zvono do Ulice od Šorte, dok mu sjeverna granica ide *Ulicom od Kaštela*.²

Po svojoj veličini jedan je od najmarkantnijih građevnih sklopova u Dubrovniku. Samostan je nekad bio pravokutan i četvero-krilni s crkvom u sredini klaustura, na prostoru njegova sadašnjeg istočnog dijela, od kojeg su nam sačuvana pregrađena tri krila, dok je južno krilo srušeno 1667. u potresu, a da nije nikada iznova sagrađeno. Na zapadno krilo starijega kompleksa okomito sa zapada i po sredini u doba baroka prigradjeno je prostrano dvokatno krilo. Dumanjski su samostani kao žive ćelije cjelokupnoga dubrovačkog organizma imali pozitivnu iako ograničenu kulturnu misiju u okviru prilika svoga života. U poslijepotresnoj obnovi pristup u kompleks uspostavljen je iz Ulice od Kaštela na vrhu Ulice Novo stubište, vodi kroz monumentalni barokni portal sastavljen od spolirane kamene plastike. Unutar luka nalazi se grb Dubrovačke Republike, i u donjoj zoni tri grba dubrovačke vlastele: Pucića, Buća i Gučetića, a iznad arhitrava nalazi se luneta s izvornoga renesansnog portala crkve sv. Marije od Kaštela. Radi se o reljefu skromnih likovnih dosega, nastao u radionici braće Petra i Leonarda Andrijića, koji su radili srodnu kamenu plastiku na više spomenika u Dubrovniku, a od kojih je najglasovitiji portal malobraćanske crkve sv. Frana na Placi.

Na gredi arhitrava stoji natpis u dva reda: "TEMPLVM ANNVN-CIATIONIS/ VIRGINIS MARIAE 1684." - "Hram Navještenja Djevice Marije 1664.". Iznad ulaznoga portala smještena je kamena niša s kipom svete koji se ubraja u najmonumentalnija ostvarenja slobodnostojeće kamene plastike u Dubrovniku. Kip svete iznad por

¹ Vinicije B. Lupis, *Sv. Marija od Kaštela Sjedište Područnog centra Dubrovnik Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Dubrovnik/Zagreb, 2011., 1-22; Isti, *Sv. Marija od Kaštela u Dubrovniku*, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, *Dubrovnik*, 2, Dubrovnik, 2015., 104-128. U oba slučaja radilo se o objavama bez znanstvenog aparata, to jest bilješki, ili o samoizdatu bez knjižničkih klasifikacija. Branka Milošević, Željko Peković, Konzervatorske smjernice i izvješće o arheološkim istražnim radovima Benediktinskog samostanskog kompleksa sv. Marija od Kaštela u Dubrovniku, *Dokumentacija o arheološkom istraživanju benediktinskog samostanskog kompleksa Sv. Marija od Kaštela u Dubrovniku*, Omega engineering d.o.o. Dubrovnik, 2009.; Isti, *Benediktinski samostanski sklop sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008., Zagreb, 679-683; Nikolina Topić, *Staklo u Dubrovačkoj Republici u svijetlu arheoloških nalaza*, Zagreb, 2015., 47-50.

² Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Benediktinski priorat Tkon, sv. II., Split, 1964., 478-480.

Slika 1. Luneta portala na ulazu u samostanski kompleks sv. Marije od Kaštela (foto: Vinicije B. Lupis)

tala, koja drži knjigu, nastao u istoj radionici braće Petrovića (sv. Katarina Aleksandrijska?), kao da je prvotno bio namijenjen oltaru u crkvi. Unutar dvorišta samostanskoga kompleksa nalazi se prostrana crkva sv. Marije s kapitularnom dvoranom.³ U ulazu u prostorije Područnoga centra Dubrovnik sačuvane su jedrима svodova freske iz XVI. stoljeća s prikazom sv. Lovrijenca i svetice koja u ruci nosi palmu mučeništva, te jednoga proroka. Freske su zasigurno pripadale većem likovnom ansamblu, jer je nekadašnju kapitularnu dvoranu samostana dijelom presjekao hodnik stambene jedinice.⁴ Djelo su po svemu sudeći domaćih slikara, i podsjećaju na sloj fresaka u apsidi iz crkve Gospe od Lužina u Stonu. Kapitularna dvorana po svemu sudeći povezivala je crkvu sv. Srđa i Bakha. Ova crkva, čija je fasada ostala sačuvana i prislonjena uz monumentalnu crkvu sv. Marije, njeguje vrlo stari kult ratničkih svetaca iz kasnoantičkoga razdoblja. Kult tih svetaca ratnika bio je raširen tijekom justinijanske rekonkviste, a po svemu sudeći izvanredan

³ Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović, SIC ARS DEPRENDITUR ARTE - Zbornik u čast Vladimira Markovića*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2009., 165-198.

⁴ Hrvatski restauratorski zavod, *Zidno slikarstvo grada Dubrovnika, pregledni katalog*, Dubrovnik, 2016., 24-25.

strateški položaj sv. Marije od Kaštela svjedoči kako je na ovome mjestu mogla postojati nekakva kasnoantička fortifikacija. U nedalekom Stonu postoje ruševine crkve posvećene ovim svecima, a u Pridvorju, u Konavlima, i danas im je posvećena crkvena župa. U gradu Korčuli do XIX. stoljeća postojala je crkva koje je nadarbinom upravljala plemićka obitelji Kanavelić.⁵

Slika 2. Nepoznati slikar, XVI. st., Prikaz nepoznatog proroka s knjigom u ruci (preuzeto iz: Hrvatski restauratorski zavod, *Zidno slikarstvo grada Dubrovnika, pregledni katalog*, Dubrovnik, 2016.)

POVIJESNI RAZVOJ KOMPLEKSA

Na mjestu kompleksa Sv. Marije od Kaštela povijesni izvori žele vidjeti utvrdu. Više povjesničara postavljalo je tezu kako se Grad razvio iz vojne utvrde, ali bez osnove u arheološkim faktima.⁶ Ovaj se predio u pisanim izvorima naziva "Castellum", "S. Maria de

⁵ Christopher Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Ashgate, Louth, 2003., 146-162; Vinko Foretić, *Župa - Pridvorje 1584 - 1984.*, Župa sv. Srđa i Bakha u Pridvorju, Trebinje, 1984., 4; Hrvojka Mihanović - Salopek - Vinicije B. Lupis, *Doprinos Petra Kanavelića hrvatskoj pasionskoj baštini*, Matica hrvatska - Ogranak Split, Split, 2009., 58.

⁶ Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik, 1935., 154; Milan Prelog, *Urbanistički razvoj Dubrovnika. Tekstovi o Dubrovniku*, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 2003., 62; Željko Peković, *Nastanak i razvoj srednjo-*

Castello”, a valja se sjetiti činjenice kako je mletačka prvostolnica San Pietro smještena u predjelu grada “in Castello”. Svakako, naziv *Kaštio* potječe iz davnih vremena jer i najstariji povjesničari taj *Kaštio* nisu vidjeli. Iz te predromaničke crkve potječe ulomak mramorne ploče predromaničkoga crkvenog namještaja koji je donedavno bio uzidan u samostanski sklop Sv. Marije od Kaštela. U nedavnim arheološkim istraživanjima pronađeno je i više mramornih ranokršćanskih oltarnih kapitela.⁷ Kada se u Statutu iz 1272. donosi odluka o regulaciji grada i grad dijeli na seksterije, prvi je seksterij *Kaštio* (*Castellum*), očito poštujući neki stariji sloj razvoja jer se te godine civilne i crkvene vlasti sele na morsku obalu.⁸ Samostan, kako smo rekli, utemeljuje se 1150., ali od predromaničke, romaničke, gotičke faze do naših dana nije ostalo gotovo ništa, izuzev osnovnih gabarita samostanskoga kompleksa, odnosno od renesansne faze samo djelomično sačuvani dijelovi fasada crkava.⁹ Crkva i samostan bili su 1393. temeljito rekonstruirani, te prošireni, jer se onda u ovom samostanu navodi trideset i pet redovnica.¹⁰ Iz potvrde pape Inocenta VI. iz 1360. kojom je podijelio potpuni oprost na času smrti Svijetloj (*Sfieta*), “moniale sanctae Mariae de Castello ordinis sancti Benedicti di Ragusio”, nalazimo potvrdu da se u Sv. Mariji provodila Regula sv. Benedikta.¹¹ U povijesnim izvorima spominju se prvi samostanski zakladnici, supružnici Petar Mihov i Bona, koji nisu imali djecu i ostavili su kuću s vinogradom Sv. Mariji od Kaštela, a tada je samostanskom poglavaricom bila

ujekovnog grada, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998., 1-146. Autor donosi pregled sve starije literature.

- ⁷ Ivica Žile, *Spolia i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike*, *Izdanja HADA*, Hrvatsko arheološko društvo, 12, Zagreb, 1988., 175-186.
- ⁸ Antun Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 1996.; Isti, Antun Ničetić, *Nove spoznaje o postanku Dubrovnika, o njegovu brodarstvu i plovidbi svetoga Paula*, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2006., 15-32.
- ⁹ Đuro Basler, *Jedan zid stare dubrovačke tvrđave*, *Beritićev zbornik*, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 1960., 19-25; Lukša Beritić, *Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Konzervatorski odjel u Splitu, Split, 1956., 10, 15-83; Lukša Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958., 5.
- ¹⁰ Ivan Ostojić, *nav. dj.*, Split, 1964., 478-480; Isti, *Benediktinci i benediktinski samostani na prostoru Dubrovačke nadbiskupije - pretisak uz uredničke intervencije Marijana Sivrića*, *Dubrovački benediktinci Zbornik radova*, Dubrovačka biskupija, Dubrovnik, 2010., 175-178. Autor donosi svu stariju literaturu: Ivona Michl, *Crkva sv. Marije od Kaštela, Ranosrednjevjekovna skulptura iz fundusa Arheološkog muzeja u Dubrovniku*, Dubrovački muzeji, arheološki odjel, Dubrovnik, 2004., 17-18.
- ¹¹ I. Ostojić, *nav. dj.*, 2010., 176.

već prije spomenuta opatica Marislava (*abbatissam Marislavam cenobii sanctae Marie de Castello*).¹² O fleksibilnosti srednjovjekovne klauzure svjedoči i vijest iz 1432., kada je opatica Dobra trebala poći u Rim. Početkom XVI. stoljeća Papa je na zamolbu dubrovačkoga vijeća odredio da benediktinke ne smiju primiti više koludrica nego ih mogu besplatno uzdržavati. Ta je odredba vrijedila za samostan sv. Marije, za kojega se zna kako je 1588. imao četrdeset i četiri časne sestre.¹³ U povijesnim izvorima, prije svega oporukama, ovaj samostan često se spominje, ali su podatci o njegovoj gradnji veoma oskudni. Apostolski administrator Giovanni Francescho Sorman 1573. za ovaj samostan tvrdi kako ga je utemeljio kralj Ladislav, i kako se pokraj ove crkve nalazi crkva sv. Srđa.¹⁴ Serafino Razzi u svojoj *Povijesti Dubrovnika*, navodi da se u gradu Dubrovniku nalazi pet ženskih bendiktinskih samostana: sv. Tome, sv. Šimuna, sv. Andrije, sv. Marka. Godine 1588., broj redovnica u svima njima nije prelazio 127 i to: u sv. Tomi (15), sv. Šimunu (18), sv. Mariji (43), sv. Andriji (23) i sv. Marku (28).¹⁵ Tad u svim ženskim samostanima gotovo niti jedna dumna nije znala talijanski, nego samo hrvatski, one su imale i pravila reda prevedena na hrvatskom jeziku. Od prve opatice iz 1204. godine koja je nosila hrvatsko narodno ime Marislava, i razdoblja prije kada je samostanska zajednica imala samo četiri redovnice, samostan raste tijekom sljedećih stoljeća. Godine 1305. u Malom vijeću zaključeno je o gradnji hodnika uza Svetu Mariju. Iz razdoblja mletačke okupacije Dubrovnika potječe reljef mletačkoga lava sv. Marka, koji je početkom XX. stoljeća pronađen u samostanskom kompleksu. Povjesničar Josiž Jelčič (Jelčić) tvrdio je krajem XIX. st. da je vidio Portaleonis i reljef mletačkoga lava na mjestu sadašnjega samostana sv. Marije od Kaštela i on je bio uzidan u jednu od prostorija samostanskoga kompleksa između Prvoga i Drugoga svjetskog rata.¹⁶ Budući da je broj redovnica 1393. narastao na 35, samostan se popravljao kao i crkva. Iz odluke Vije-

¹² Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. III., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1905., 42.

¹³ I. Ostojić, *nav. dj.*, Dubrovnik, 2010., 177.

¹⁴ Atanazije Matanić, Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./1574. prema spisima sačuvanim u Tajnome vatikanskom arhivu, *Mandićev zbornik*, Institutum Chroatorum Historicum - Radovi Hrvatskoga povijesnog Instituta, 1/2, Rim, 1965., 193-209.

¹⁵ Serafino Razzi, *Povijest Dubrovnika*, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 2011., 195.

¹⁶ Ramiro Bujas, Iz dubrovačkih starina, *Zbornik dubrovačke prošlosti (Zbornik Milana Rešetara)*, Izdanje i štampa knjižare "Jadran" - Dubrovnik, Dubrovnik, 1931., 88-89.

ća umoljenih o proširenju zidina od 30. travnja 1425. doznajemo kako je samostanska blagovaonica bila smještena na južnoj strani. Iste se godine u blizini zapadnog ugla samostana spominju mlino-
vi - vjetrenjače.¹⁷ Dvije godine nakon toga, 5. lipnja 1427., dolazi do
gradnje zapadnoga krila pravokutnog samostana.¹⁸ Dana 21. lipnja
1455. Malo vijeće dopušta gradnju nekoga zaštitnog zida na zidina-
ma zbog provođenja klauzurnih pravila.¹⁹ Desetak godina potom,
21. siječnja 1468., Malo vijeće zaključilo je da se na gradskim zidi-
nama pokraj samostana sv. Marije probuši otvor u gradskom zidu
za izbacivanje smeća.²⁰ Krajem XV. stoljeća samostanski se kom-
pleks temeljito pregrađuje, kao i prostrana crkva. Po svemu sudeći,
gradnju su vodila braća Andrijići. Svojim izgledom i kamenom pla-
stikom umnogome crkva sv. Marije podsjeća na franjevačku crkvu
sv. Marije od Špilice na otoku Lopudu. Godine 1502. Jerko Andrijić
kleše za crkvu arhitektonsku plastiku, sve od prozora, vrata i krov-
nih vijenaca, jer u veljači iste godine sklapa s don Lukom Radova-
novićem ugovor za izradbu kamene plastike. Klesar Jerko Andrijić,
član glasovitoga korčulanskog graditeljskog i klesarskog roda, tih
godina radi na velikom projektu valobrana Kaše u dubrovačkoj luci.
Ovom razdoblju, početkom XVI. stoljeća, pripadao je i glavni portal
s lunetom, a portal kapitularne dvorane - sv. Srđa i Bakha nešto je
kasniji, s kraja XVI. stoljeća. Drugi renesansni portal nije sačuvan
u cjelini nego samo u fragmentima.²¹ Uza samostanski kompleks
istočno 1509. gradi se Bastion sv. Petra (*Mrtvo zvono*). Vijeće umo-
ljenih 1. prosinca 1513. pokraj zidina dopušta benediktinkama
gradnju cisterne, a ona u svojem izvornom obliku postoji i danas.
Ta se cisterna spominje i u planu obrane grada iz 1785. godine. Na
dan sv. Katarine Aleksandrijske - 25. studenoga 1534. velika pija-
vica raskrila je samostan i crkvu, zajedno sa zvonikom i zvonima,
koje je bacila u more.²² Zvonik je, po svemu sudeći, bio tipa presli-
ce, kao i na ostalim dubrovačkim crkvama, i to vjerojatno na juž-
nom dijelu pročelja, gdje nedostaje vijenac slijepih arkada i gdje je

¹⁷ Lukša Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Društvo prijatelja dubrovačke sta-
rine, Zagreb, 1955., 46.

¹⁸ L. Beritić., *nav. dj.*, Zagreb, 1955., 47.

¹⁹ L. Beritić., *nav. dj.*, Zagreb, 1955., 77.

²⁰ L. Beritić., *nav. dj.*, Zagreb, 1955., 97.

²¹ Cvitio Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb,
1947., 151; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović, SIC ARS
DEPRENDITUR ARTE - Zbornik u čast Vladimira Markovića*, Zagreb, 2009., 165-198.

²² Nedavno je u moru ispod gradskih zidina u jednom kamenom procjepu prona-
đen ulomak brončanog renesansnog zvona, koji bi možda mogao pripadati jed-
nom od uništenih zvona.

ugrađen kamen iz drugoga kamenoloma. Ovaj je zvonik po svemu sudeći bio obnovljen jer se na vedutama Dubrovnika iz XVII. i XVI-II. stoljeća prepoznaje silueta zvonika u obliku preslice.²³ Iz renesansnoga razdoblja potječe i renesansna fontana u samostanskom dvorištu. Tijekom XVI. i XVII. stoljeća broj je redovnica rastao, a s njihovim brojem povećavao se i intenzitet radova na izgradnji samostana. O gradnji i popravcima svjedoči i posebna knjižica u Državnom arhivu u Dubrovniku *Libro della fabbrica di Santa Maria di Castello 1598*. Godine 1652. u samostanskom kompleksu izvodi se neka veća gradnja.²⁴ Samostanski kompleks istočno od crkve već je prije 1515. proširen na račun dvorišta bolnice sv. Petra Klobučića, a sama svečeva crkva srušena je u velikoj trešnji 1667. godine.²⁵ Dio bivše crkve sv. Petra proširen je na trg Mrtvo zvono, dok je drugi dio uklopljen u samostan sv. Marije. Velika trešnja 1667. bila je presudna za kompleks sv. Marije. Kako smo već pripomenuli, brojne su redovnice bile stradale, i u teškim uvjetima prebačene su u Ston, pa u Jakin, a uskoro su bile vraćene u Dubrovnik, u strahu kako se ne bi izgubili prihodi samostana. O teškoj sudbini dubrovačkih dumana u godini velike trešnje (1667.), svjedoči pismo časne Bernarde Crijević iz samostane sv. Marije od Kaštela upućeno dubrovačkoj vladi, napisano na hrvatskom jeziku u gradu Stonu: "Nahodeći se ja sama od mojijeh svijeh u životu izgubila sam vu ovoj ruini jednoga Brata samoga koga sam imala koji da je sada živ ganuo bi se na konpasiun od mojijeh tuga i mizerija i ne samo da bi mi dô ono što mi je svako godište davô ma bi me pomogo kako i druga Braća pomagaju sada svoje sestre." Topli, bliski, gotov obiteljski odnos dumana prema "ocima Republike" jasno se razabire i u jednoj molitvi dubrovačkih dumana iz *Zbirke privatnih dumanski pobožnosti*, u kojoj se mole za: "[...] navlastito ovi Grad i Gospodu našu".²⁶ Godine 1669. bila je ishođena redukcija samostana i, kako smo rekli, u samostan sv. Marije od Kaštela bile su smještene benediktinke iz više samostana (sv. Tome, sv. Bartula, sv. Šimuna, sv. Andrije i sv. Marka). Upravo zbog velike brzine gradnje iz straha

²³ Vedrana Gjukic Bender, Prikazi Dubrovnika u slikarstvu, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 38, Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu, Split, 1999./2000., 215-244.

²⁴ O izgledu samostanskoga sklopa vidi: Danko Zelić, Grad u slici, *Dubrovnik prije trešnje. Konzervatorsko-restauratorski radovi i interpretacija slika*, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, 2016., 28.

²⁵ Lukša Beritić, Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10, Konzervatorski ured u Splitu, Split, 1956., 58.

²⁶ Vinicije B. Lupis, *nav. dj.*, Dubrovnik/Zagreb, 2011., 1-22; *Isti, nav. dj.*, Dubrovnik, 2015., 104-128.

gubitka redovnica i njihovih prihoda radi se o utilitarnoj arhitekturi koja se koristila, što je mogla više, srušenim objektima kompleksa. Dubrovački vlastelini ostavljali su samostanu sv. Katarine u svojim oporukama legatate, poput Mata Lucijanova Pucića 1708. godine legatem a uz to svojoj kćeri časnoj sestri Agnesi godišnje 20 dukata.²⁷

Slika 3. Nepoznati slikar, XVII. st., detalj slike s prikazom Dubrovnika prije trešnje 1667. (foto: Denis Vokić)

Sam kompleks nema nikakvih izraženih baroknih stilskih odlika. Krajem XVIII. stoljeća, točnije 1785., obavljaju se nadogradnje na samostanskom kompleksu.²⁸ Samostanski kompleks francuskom okupacijom prenamjenjuje se i postaje vojna bolnica, a i za austrijskog razdoblja on je i dalje u vojnoj uporabi. Poslije se u ove prostore smješta tijekom dvadesetih i tridesetih godina XX. st. Gradsko poglavarstvo; sve izmjene znače i mnoge intervencije unutar samostanskoga kompleksa, dakle degradacije spomenika. Sam je kompleks izgrađen u baroknom stilu neizrazitih crta, ali barokne koncepcije prostora, osim crkve i kapitularne dvorane izgrađene su u prepoznatljivome gotičko-renesansnom stilu. Kompleks

²⁷ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DADU,) Testamenta Notariae, 10.1. 73, 84-85.

²⁸ Anđelko Badurina, *Sveta Marija od Kaštela, arhitektonsko-povijesna analiza s prijedlogom smjernica za zaštitu*, Centar za povijesne znanosti Instituta za povijest umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1984., 1-21.

koji je tijekom XIX. i XX. stoljeća preživio brojne pregradnje, biva u nizu potresa, a osobito ovoga 1979., degradiran. Dio samostanske crkve sv. Marije dugo godina je služio kao arhivsko spremište arhivske građe XIX. i XX. stoljeća Državnog arhiva u Dubrovniku. U potresu 1979. kompleks je konstrukcijski oštećen, pa je izrađena studija o korištenju samostanskim kompleksom, koji je trebao služiti dijelom kao arheološki muzej, kao likovno središte, a dijelom imati ugostiteljsku namjenu. Autori studije bili su arhitekt Mihajlo Kranjc i dr. sc. Anđelko Badurina, a ona je izrađena po narudžbi Zavoda za obnovu Dubrovnika 1984. godine. U bombardiranju ratne 1992. i 1992. srpsko-crnogorskih agresora kompleks Sv. Marije od Kaštela teško je oštećen, kao i cijela povijesna gradska jezgra; tako je višestruko pogođen izravno i neizravno. Devet izravnih pogodaka teško je oštetilo krovnište i fasadu samostanskoga kompleksa. Tada je Zavod za obnovu Dubrovnika i Zavod za ratnu štetu izvršio pregled nastanka i proračun ratne štete, kompleks je uvršten u III. kategoriju objekata s oštećenom konstrukcijom zidova ili krova. Po tadašnjoj metodologiji izračuna u skladu s međunarodnim standardima, šteta je na kompleksu Sv. Marije od Kaštela iznosila 45.127,84 američkih dolara. Krovnište samostanskoga kompleksa sanirano je 1999., ali oštećenja na zidovima i kamenoj plastici nisu nikada popravljena, samo su konzervirana.²⁹

Slika 4. DADU, Antun Maškarić, 70-te godine XIX. st., pogled na samostan sv. Marije od Kaštela

²⁹ Anđelko Badurina, *Sveta Marija od Kaštela, arhitektonsko-povijesna analiza s prijedlogom smjernica za zaštitu*, 1-21. UNESCO workshop, Dubrovnik 1991 - 1992 cultural properties damaged by shelling, Dubrovnik, 1993., 48. *Obnova Dubrovnika, katalog radova na spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, 2009., 118.

POKRETNBA BAŠTINA SAMOSTANA SV. MARIJE OD KAŠTELA

Benediktinski red, kao i svugdje u Europi, ostavio je dubok kulturni trag i na dubrovačkom području. Samostan sv. Marije od Kaštela po pisanju dubrovačkoga kroničara Ragnine utemeljen je 1150. godine, te je samostan na početku imao četiri koludrice. Po pobožnoj predaji, glasovita Gospina slika bila je 1253. prenesena u dubrovačku prvostolnicu, i to je početak duge i zamršene predaje o Gospi od Kaštela i Gospo od Porata. U ovom samostanu djelovale su brojne benediktinke koje su se bavile pisanjem.

Iz samostana potječe ranije spomenuti rukopis *Zbirka privatnih dumanskih pobožnosti* koji se danas čuva u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku.³⁰ Dubrovački ženski samostani bili su mjesta prepisivanja rukopisa, ali i stvaranja djela na hrvatskom jeziku, poput Benedikte Gradić (15. 11. 1688. - 6. 1. 1771.), dugogodišnje opatice u samostanu sv. Marije. Benedikta Gradić potjecala je iz jedne od najuglednijih dubrovačkih vlasteoskih rodova, iz kojega potječe opat Stjepan Gradić (1613.-1683.), kustos i predstojnik Vatikanske knjižnice u Rimu, diplomat, povjesničar i književnik. Stric Benediktin bio je Ignacije Gradić, autor pjesme *Plam Sjeverski, to jes Pjevanje u hvalu Moškovskoga Veličanstva* - pjesme u slavu ruskog cara Petra Velikoga. Od njezina književnog rada poznat je samo rukopis malena božićna scena, koji se čuva u dva prijepisa, a u Državnom arhivu u Dubrovniku je pod naslovom: *Zbor pastijerski skupljen na polju od Betema više poroda Jezusova složen u slovinske pjesni od prisvijetle Benedete Gradi gospode alti abadese manastijera dumana Svete Marie, godišta 1761.*³¹ Pjesnikinja je pokušala dramatizirati biblijsku temu namijenivši je prikazivanju na sceni, uvevši u božićno prikazanje - korove. Oni su nesumnjivo bili namijenjeni pjevaju kojim se oživljavala radnja, ali su imali i svoj dublji smisao: bili su izraz misli i osjećaja autorice.³² Uz navedeni autograf postoji

³⁰ Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1952., rkp. 10 (Čulić 122).

³¹ Zdenka Marković navodi da je rukopis koji je koristila bio u vlasništvu don Nika Gjivanovića koji joj ga je ustupio na čitanje i koji se, prema staroj signaturi, nalazi u Državnom arhivu pod signaturom Novonabavljen earhivalije, br. 567/50-14. (vidi Z. Marković, Zagreb, 1970., 392); Danas se rukopis smatra ukradenim. Autor rada ga je krajem 90-ih godina 20. st. imao u rukama.

³² DADU, R.O. Niko Gjivanović, 567/50 - 14; Petar Kolendić, *Sestra Benedikta Gradić i jedna njena božićna scena, Južni pogled*, 9, Skopje, 1934., 435; Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika od sredine XVI. do suršetka XVIII. stoljeća u kulturnoj sredini svog vremena*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti Odjel za suvremenu književnost, Zagreb, 1970., 387.

prijepis kanonika Stijepa Tomaševića iz 1887. godine s naslovom: *Zbor Pastjerski Sakupljen na Betlemskom Polju više poroda Jezusova. U Slovinske pjesni složen od prisvjetle Gospogje Benedete Gradi Vladike Dubrovačke Abadese (opaticice) Manastiera Dumana Benedetinskih Svete Marije u Dubrovniku Godišta Gospodinova 1761.*³³ Zdenka Marković je, imajući u rukama oba rukopisa, navela da se potpuno podudaraju te da oba imaju 394 stiha. *Zbor pastjerski Benedikte Gradić* kraća je božićna scena, a može se shvatiti kao pojednostavljena verzija pučkih crkvenih prikazanja koja su tada bila popularna među talijanskim i dubrovačkim književnicima. Za razumijevanje djela i za kontekstualizaciju Benediktina rada važno je poznavati osnovna obilježja žanra. U dubrovačkoj književnosti postojala su autorska prikazanja, poput onih Vetranovićevih, složenija, često s dvostruko rimovanim dvanaesticima, razvedenim pastoralnim scenama, komičnim epizodama, pa i naznakama psihologizacije likova, no Benedikta se u pisanju božićne scene oslanja na stil pučke crkvene poezije. Takva su pučka crkvena prikazanja najčešće anonimna i pisana narodnim jezikom. U njima se ne teži dramskoj napetosti, nema dublje karakterizacije i psihološkog produbljanja likova, nego su oni samo tipovi koji se ne razvijaju do aktivnih nosilaca dramskog događaja. Ovaj sačuvani pisani trag Benedikte Gradić *Zbor pastjerskijem* je sačuvani pisani trag kojim se može naslutiti da su ženski samostani bili plodno tlo za poticanje umjetničkog rada i za razvijanje kreativnih i spisateljskih vještina kod redovnica.

Iz postradalog samostana sv. Bartula, poslije sv. Marka, koji se prvi put u povijesnim izvorima spominje 1170. godine, a u jednoj ispravi iz 1400. s dvojnim je imenom (*sancti Marci et sancti Bartholomei*), preživjele su se dumne preselile u Sv. Mariju od Kaštela, prenijevši spašene umjetnine. Valja spomenuti činjenicu da je isusovac Bartul Kašić Bogdaničić 1613. izdao u Rimu *Način od meditatonu*, i posvetio ga je opatici Agati Bunić: “[...] i Sfijem ostalim Dumnam u Dubrovačkom Monastiru od Sfetoga Marka”. Isto tako Bartul Kašić 1625. posvetio je iznova i djelo *Perivoj od djevstva ili život nekolicijeh plemenitijeh i Prislavnijeh Djevica, Vjerenica Pravijeh Isukrstovijeh* opatici Agati Bunić i ostalim opaticama samostana sv. Marka. Taj hrvatski gramatičar i svoje djelo iz 1637. *Život sv. Franceska Savaria Apostola od Indijâ*, posvetio je: “Mnogofitlijem, i Priplemenitijem Gospojam Mariji, Orbi, i Kati Djevojčicam Sorkočević, Kćerima duhovnijem v Isukrstu. Poklon i Pozdravljenje.” Bartul Kašić 1623.

³³ Stjepan Kastropil, *Rukopisi naučne biblioteke u Dubrovniku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1954., 295-296 (Rkp.683, Kat. br. 289).

Život S. Ignatia Skračeni posvetio je: "Mnogo Sfijetloj, i Plemenitoj Gospoји Anici Džilatić od Držić, Kćeri Duhovnoj u Isukrstu."³⁴

Valja znati kako je dubrovačka Bratovština zlatara imala svoje sijelo upravo u ovom dubrovačkom benediktinskom samostanu. Matrikula Bratovštine iz 1306. sačuvana je u kasnijem prijepisu iz 1585. i danas se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku.³⁵

Iz ovog samostana potječe i *Regula prisvetoga Benedikta koju imaju svi kolizi gnegovi nasglednici obsluscevat i ako scuete prijeh u slavu scivota vieku viekova. Amen*, koju je 1618. za dumne benediktinke sv. Marka "istomačio iz jezika latinskoga" Nikola Saraković "po sapoviedi poptovane Gospoghie, i Matere Agniete Radulovich dumne od manastiera Svetoga Marka". Zanimljiva regula - pravilnik ukrašen je manirističkom minijaturom što prikazuje sv. Benedikta s Dubrovnikom u pozadini u bogato ukrašenoj niši.³⁶

Slika 5. Minijatura s prikazom sv. Benedikta iz Regule, Nikole Sarakovića (Saraca), napisana po zapovijedi Agniete Radulović, opatice samostana sv. Marka u Dubrovniku 1618. (DADU, Sig, 373., zbirka L. Pavlovića, br. 200) (foto: Vinicije B. Lupis)

Iluminiranje knjiga u novovjekovnom razdoblju u Dubrovniku je nedovoljno istraženo za razliku od starijeg razdoblja. Ovaj svojevrsni anakronizam nastavio se u Dubrovniku, koji gotovo do samog

³⁴ Z. Marković, *nav. dj.*, Zagreb, 1970., 133-134.

³⁵ Cvito Fisković, *Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. stoljeća, Starohrvatska prosjeta*, 1., Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Zagreb, 1949., 154.

³⁶ DADU, Sig, 373, zbirka don Luke Pavlovića, br. 200, 183.

kraja Dubrovačke Republike nije imao svoje tiskare. Najljepši su primjeri prikazi sv. Vlaha i Raspeća iz *Tabula della Dohana di Ragusa* (XVIII. st.) i iz *Specchio del Maggior Consiglio* (XVIII. st.), po svemu sudeći djela domaćih umjetnika.³⁷ U Dubrovniku se u benediktinskim samostanima u novovjekovlju njegovalo prepisivanje i ukrašavanje minijaturama, pa tako je Nikola Saraković “po sapoviedi poctovane Gospoghie, i Matere Agniete Radulovich dumne od manastiera Svetoga Marka”, “Istomaschio iz iesika latinskoga” Regulu prisvetoga Benedikta 1618. godine. Zanimljiva regula - pravilnik ukrašen je manirističkom minijaturom koja prikazuje sv. Benedikta s Dubrovnikom u pozadini, u bogato ukrašenoj niši.³⁸ Ovo svojevrsno okašnjelo bavljenje izradom minijatura koje je najpoznatije s primjerom fra Bonaventure Razmilovića³⁹ u franjevačkom redu u Dalmaciji baroknog razdoblja i iz kasnijeg baroknog razdoblja, je tu i dubrovački dominikanac Serafin Marija Crijević (4. 9. 1686. - 24. 6. 1759.), dosada bio poznat kao biograf i povjesnik.⁴⁰

ZLATARSTVO

Iz ovoga samostana je i moćnik glave sv. Zenobija i sv. Emilijane (CLXX.) - dar benediktinke Paule Dimitri (1716.). Radi se o baroknom moćniku (12 x 16 cm) dubrovačkoga tradicionalnoga kotlastog oblika što podsjeća na bizantsku tijaru. Glatka površina od srebrnog lima prekrivena je plitkim florealnim motivom, u gornjoj je zoni pokriven srebrnim filigranom, podijeljenim u četiri zone. Granična područja podijeljena su filigranskom užadi. Moć-

³⁷ Vedrana Gjukić Bender, Sv. Vlaho - trajno nadahnuće slikara, Katalog izložbe *Sv. Vlaho u povijesti i sadašnjosti*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik, 2014., 304, 323.

³⁸ Zdenka Marković, *nav. dj.*, Zagreb, 1970., 201; Vinicije B. Lupis, Benediktinci i njihova baština na dubrovačkom području, *Benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije, zbornik radova*, Dubrovačka biskupija, Dubrovnik, 2010., 320-321; Isti, *nav. dj.*, Dubrovnik/Zagreb, 2011., 17; Isti, *nav. dj.*, Dubrovnik, 2015., 110.

³⁹ Kruno Prijatelj, Za fra Bonu Razmilovića, *Glazbeni barok u Hrvatskoj, Zbornik radova sa simpozija održanog u Osoru 1986. godine*, Osorske glazbene večeri, Osor, 1989., 124-129; Nikola Jakšić, Iluminirani kodeksi, *Milost susreta. umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2010., 258-260. Ovdje je donesena sumirana sva literatura o ovoj zanimljivoj pojavnosti hrvatskog sitnoslikarstva u razdoblju baroka. Valja napomenuti da se također fra Bone Razmilović koristio kolažiranjem - odnosno koloriranjem grafika, ali je najvećim dijelom sam slikao svoje inicijale.

⁴⁰ Vinicije B. Lupis, Dubrovački dominikanac Serafin Marija Crijević kao barokni kolažist i crtač, *Peristil*, 61., Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2018., 37-56; Isti, Manirističke i barokne teme u Dubrovniku i okolici, *Verba volant - scripta manent Zbornik u čast akademika Stjepana Krasića OP*, Sveučilište u Splitu, Split, 2019., 685-770.

nik je podosta oštećen i ide u rijetku skupinu filigranskih moćnika u Dubrovniku, možda je to još jedan rad Francischa Ferra. U donjoj je zoni smješten natpis: "RELIQUIE. SS. ZENOBII. ET. EMILIANAE. MARTIRVM. SVMPTIBVS. SOR. PAOLAE. DIMITRI: MONIALIS. S. S. MARCI. MDCCXVI".⁴¹ U vizitaciji 15. travnja 1407. ženskoga benediktinskog samostana sv. Bartula spominju se: "duo capita inaurata [...]".⁴² Taj moćnik glave jedan je od dva koja su se nalazila u benediktinskom samostanu sv. Bartula uz dvije srebrne ikone s moćima i moćnik noge. Moćnik glave sv. Uršule, djevice i mučenice (LVII.) nastao je krajem XIII. ili početkom XIV. stoljeća u radionici nepoznatoga dubrovačkog majstora. Donji dio moćnika (10,1 x 16,2 cm) pokriva natpis krupnom majuskulom na punciranoj pozadini: "+ERILQVIE. S(an)S(t)E. VRSVLE. VIRGINIS. ET. MARTIRIS. IN. ECLESA. SCI. BARTOLOMEI." Natpis govori da je moćnik pripadao istome benediktinskom ženskom samostanu sv. Bartula.⁴³ Na glatkoj površini iskucana su danas oštećena četiri medaljona s romaničkim simbolima evanđelista, iznimne kakvoće, ali je vidljiv popravak na simbolu sv. Marka. Na tjemenu su među biljnim viticama četiri medaljona s ugraviranim likovima: sv. Vlaha (raskriljenih ruku s pastoralom - kao s pečata), sv. Bartula (nosi svoju kožu), sv. Petra (nosi ključeve) i Bogorodice. Nepoznati dubrovački majstor očito je radio i matrice pečata jer se to najbolje vidi na liku sv. Vlahu. Romanički moćnik (10,1 x 16,2 cm) ubraja se u zanimljivu skupinu dosad nepoznatog sloja dubrovačkog zlatarstva. Sve spomenute umjetnine iz samostana sv. Marije od Kaštela bile su 1806. pohranjene u prvostolni Moćnik.

OLTAR GOSPE LUNCIJATE

Iz sv. Marije od Kaštela sačuvan je jedan oltarni retabl, koji je sada u dubrovačkoj prvostolnici. U drugoj pobočnoj kapeli u dubrovačkoj prvostolnici, na desnoj strani od ulaza, nalazi se barokni oltar Gospina Navještenja (u dubrovačkom kraju zvana Gospa Lun-

⁴¹ Vinicije B. Lupis, Prilog poznavanju rimskog zlatarstva u Dubrovniku, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, 30, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2006., str. 93-106; Isti, Moćnik katedrale, *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, Gradska župa Gospe Velike, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb/Dubrovnik, 2014., 435, 527.

⁴² DADU, XIV./23., Visitationes, XV. saec., 4.

⁴³ Vinicije B. Lupis, O moćnicima u obliku glave iz Moćnika dubrovačke prvostolnice nastalim do kraja XIV. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, 36, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2009., 351-370; Isti, *nav. dj.*, Zagreb/Dubrovnik, 2014., 415, 419, 518.

cijata). Na prvi pogled vidljiva je stilska nepovezanost mramornog retabla i oltarne menze. Retabl uokviruju dva stupa od crvenkastog mramora s jonskim kapitelima koji nose fragmentirani zabat, sred kojeg su dva anđelčića koji pridržavaju križ. Oltarna menza, i supadenej oltara su od crno-bijelog mramora. Menza je izvorno pripadala oltaru iz crkve Gospe od Rozarija, kojega je retabl služio kao okvir za Tizianov poliptih u prezbiteriju dubrovačke prvostolnice.⁴⁴ Danas se unutar mramornog retabla nalazi oltarna pala Navještenja Gospina, donedavno pripisana dubrovačkom slikaru Benediktu Stayu (1650.-1687.), a prvi je pretpostavio da ova oltarna pala potječe iz samostana sv. Marije od Kaštela povjesničar umjetnosti Kruno Prijatelj. Isti je pisao o Benediktu Stayu, kao slikaru koji je u hrvatskoj povijesti umjetnosti poznat među prvim državnim stipendistima, dobivši trogodišnju stipendiju Dubrovačke Republike kako bi upoznao slikarstvo u Rimu, Napulju, Bologni i Parizu. Slikaru Stayu pjesnik Petar Kanavelić, koji se oženio njegovom sestrom, posvetio je stihove u pohvalu njegova kista: "Stay, ti koji među slikarima / Unosiš u umjetnost besmrtnu preuzvišenost / A iz tvojih slika zna iznenaditi Priroda / Pripremi danas boje. / I opremi se kako bi naslikao plemenitu Sliku. / Od tvoje učene ruke / Taj posao bih i ja želio koji iskazuje / Bolje zvoj kist nego moja rima."⁴⁵ U prilog da slika i oltarni retabl potječu iz ukinutoga benediktinskog samostana sv. Marije od Kaštela ide i činjenica da se na Gospinu klecalu nalazi grb plemićkoga roda Gradić.⁴⁶ Možda je naručiteljica oltarne pale bila Mandaljena Gradić, opatica samostana sv. Marije od Kaštela, tetka pjesnikinje Benedikte Gradić, jer je u poslijepotresnoj obnovi trebalo nadomjestiti brojne izgubljene umjetnine. Kako smo rekli na oltaru Gospe Luncijate u dubrovačkoj prvostolnici je oltarna pala koju je akademik Kruno Prijatelj pripisivao Benediktu Stayu. To je temeljeno na pisanju Francesca Marije Appendinija, koji je u svojem djelu o Dubrovniku veli za Staya: "(...) Jedno je drugo platno na glavnom oltaru Svete Marije od Kaštela. Ljupkosti plemenitosti likova tu izraženih, izaziva živo žaljenje što je slika bila nastala prije nego što je

⁴⁴ Ante Dračevac, *Dubrovačka katedrala*, Privredni vjesnik, Zagreb, 1988., 26-29; Vinicije B. Lupis, O sakralnoj baštini uoči pada Republike i u prvim desetljećima 19. st. u Dubrovniku i okolici, *Peristil*, 49, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2006, 107-128; Isti, O likovnoj baštini dubrovačko kraja i okolice pred pad Dubrovačke Republike i nakon toga, *Dubrovnik*, 4, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 2006., 65-87.

⁴⁵ Kruno Prijatelj, Slikari XVII. i XVIII. stoljeća u Dubrovniku, *Starohrvatska prosjeta*, Zagreb, serija III., I, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1949., 252-255.

⁴⁶ Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1982., 846.

oštroumni majstor razvio svu svoju snagu svijetlo-tamnoga, u čemu je imao osobita uspjeha. Nestrpljivost Bogu posvećenih djevica tog samostana i autoritet jedne njegove tetke koja je bila među njima, dovela je do toga da moramo žaliti zbog nesavršenosti u jednom uratku punom umijeća. No iz onoga što imamo pred očima pokazuje se dosta jasno da bi svojim talentom, iz kojega su kao izdašne žile tekle one blage misli i lijepi oblici što ih slikarstvo traži, da ga smrt nije prerano ugrabila, ilirskom imenu pridodao umjetničku slavu; slavu koja više od svake druge odlikuje sretne krajeve Grčke i Italije, a koju bi Ilirija samo njome bila mogla steći."⁴⁷

Slika 6. Nepoznati umjetnik, XVIII. st., oltarna pala s prikazom Navještenja/Gospo Luncijate, Gospa Velika u Dubrovniku (foto: Vinicije B. Lupis)

Ukidanjem 1808. više samostana i desakralizacijom crkava brojne su umjetnine bile izmještene u Moćnik dubrovačke prvostolnice.⁴⁸ Poslije rusko-crnogorskog bombardiranja 1806. dubrovačka prvostolnica je teško oštećena, a dolaskom francuske okupacijske

⁴⁷ Francesco Maria Appendini, *Povijesno - kritičke bilješke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana*, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 2016., 524.

⁴⁸ Vinicije B. Lupis, Kosta Strajnić i oltar Navještenja u dubrovačkoj prvostolnici, *Strajnićev zbornik - Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godiš-*

vojske mnoge umjetnine iz ukinutih samostanskih crkva bile su zbrinute u dubrovačkoj prvostolnici.⁴⁹ Okružni građevinski inženjer Lorenzo Vitelleschi sudjelovao je u obnovi biskupske kapele tijekom ožujka 1827., gdje se na drvenom oltaru nalazila oltarna pala sv. Frana: "(...) la Capella posta a mano destra nel primo piano del Palazzo stesso assistiti dal falegname Luca Pupator, per mancanza della chiave fecero quella aprire col mezzo dei ripieghi dell'arte, rinvendendovi entro la ricordata Capella un altare di legno con quadro di St. Francesco, un Crocefisso, sei Candellieri di Legno, quattro Palme Vecchie e tre genuflesorij (...)".⁵⁰ Taj se podatak ne slaže s viješću što je donosi Ante Dračevac, a koji smo naveli ranije - da je mramorni retabl oltara Navještenja iz dubrovačke prvostolnice donesen 1853. iz bivše biskupske kapele, a on donosi i podatak da je mramorna menza toga oltara zapravo dio oltara iz Gospe od Rozarija, čiji su stupovi potom bili iskorišteni za retabl glavnoga oltara u prvostolnici.⁵¹ Vjerojatno je riječ o jednom od pohranjenih oltara iz ukinutih samostanskih crkava, koji je potom bio kombiniran s dijelovima oltara iz crkve Rozarijo kad je vraćena oltarna pala u dominikanski samostan. No, ta je činjenica ipak otvorila novo pitanje, a to je nestanak oltarne pale s glavnoga oltara dominikanskoga samostana, očito uništene u francuskoj devastaciji i pljački. Svakako, oltar Gospina Navještenja svjedok je svog vremena, materijalne oskudice, ali i brige da se vrijedne umjetnine iz ukinutih crkava sačuvaju.

GOSPA OD KAŠTELA

Od slikarske baštine vezane uz benediktinski crkveni red treba spomenuti jedan od starih i danas nestalih prikaza Gospinih u Dubrovniku - bio je to lik Gospe od Kaštela (benediktinske crkve sv. Marije od Kaštela), njegov izgled donosi njemački isusovac W. Gumpenberg u četvrtom dijelu *Atlasa Marianusa* ("Marijanski atlas ili O čudotvornim Bogorodičinim slikama u kršćanskom svijetu"). On je svoje djelo tiskao u Ingolstadt. Isti autor donio je prikaz i opis čudotvornog lika B. D. Marije iz Župe dubrovačke i čudotvornog lika

njice smrti Koste Strajnića, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb - Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik/Zagreb, 2009., 175-182.

⁴⁹ Vinicije B. Lupis, Arhitekt Lorenzo Vitellechi i njegovo vrijeme, *Povijesne i statističke bilješke u Dubrovačkom okrugu prikupio okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi*, Dubrovnik, 1827, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 2007., 7-8; Isti, *nav. dj.*, Zagreb, 2006., 1113.

⁵⁰ DADU, Okružno poglavarstvo Dubrovnik 1827, kut. 273, br. 21680/409.

⁵¹ Ante Dračevac, *nav. dj.*, Zagreb, 1988., 26-27.

Gospa od Porata.⁵² Na osnovi likovnog predloška dade se zaključiti kako je lik Gospe od Kaštela, gdje Gospa drži krušku u ruci, a Krist sferu, pripada starijem tipu. Spominjana u starijoj dubrovačkoj književnosti. Gospa od Porata bila je povezana s benediktinkama Sv. Marije od Kaštela, koje su obavljale poseban molitveni obred pred tim Gospinim prikazom, a ostala je zapisana i posebna pučka molitva njoj upućena:

“Slavna Gospo od Porata, Za spasenje puka tvoga.
Ti si naša vječna plata; A mi toga sveg želimo,
Tko se tebi preporuč, Da se s tobom veselimo.
Od sebe ga ne odluči. I u raju uživamo.
Moli, Gospe, Sinka svoga Po sve v’jeke v’jeka. Amen.”

Slika 7. Gospa od Kaštela iz *Atlas Marianus*, W. Gumpfenbergera, XVII. st. (preuzeto iz: Pavao Knezović, *Dubrovačka Gospina svetišta 17. stoljeća prema Atlas Marianus*, W. Gumpfenbergera, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, XLI-II, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 2005.)

Ta je povezanost možda potekla i iz činjenice da je nestankom prikaza Gospe od Kaštela 1667. i adoriranja istog tipa Gospina prikaza, prenesen likovno isti ikonografski tip - Gospe od Porata.⁵³ Na

⁵² Pavao Knezović, *Dubrovačka gospina svetišta 17. stoljeća prema "Atlas Marianus"*, W. Gumpfenbergera, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, XLIII, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 2005., 75-92.

⁵³ Nikola Gjivanović, O čudotvornoj slici "Gospa od Porata" u dubrovačkoj stolnoj crkvi, *List dubrovačke biskupije*, 7, Dubrovnik, 1905., 57-60; Isti, Gospa od Porat - Gospa Sigurata, *List dubrovačke biskupije*, 7, Dubrovnik, 1909., 67-69; Isti, Gospa od Porata - Gospa od Sigurate, *List dubrovačke biskupije*, 10, Dubrovnik, 1909., 97-99; Isti, Gospa od Porata - Gospa od Sigurate, *List dubrovačke biskupije*, 11, Dubrovnik, 1909., 107-109; Isti, Gospa od Porata - Gospa od Sigurate,

Slika 8. Nepoznati dubrovački umjetnik, XVIII. st., oltarno raspelo, Gospa Velika u Dubrovniku (foto: Vinicije B. Lupis)

ovom oltaru čuva se i srebrno raspelo iz XVIII. stoljeća koje potječe iz Sv. Marije od Kaštela.⁵⁴

U Sjemeništu u Dubrovniku čuva se više oltarnih pala s prikazima benediktinskih svetaca koji, po svemu sudeći, potječu iz ovoga samostana. U ovoj skupini slika, koje su potjecale iz više ukinutih samostana, a dio se nalazio u potkrovlju crkve sv. Ignacija, od kojih je veći dio pokraden, naknadno su početkom 2000-ih godina prebačene u Sjemenište. Najvrjednija slika u ovoj skupini, nastala u južnotalijanskim radionicama, prikazuje Gospu s Kristom, sv. Benediktom, sv. Mauro, sv. Placidom, sv. Skolastikom. Autor ovoga rada ju je prije više godina prvi publicirao i pripisao nepoznatom južnotalijanskom slikaru,⁵⁵ a poslije provedene restauracije i čišćenja slike otkrio se natpis na supadeneju:

“Fra de Mura Pi(nxit) 1751. ili 1753.”, omogućivši atribuciju napuljskom slikaru Francescu de Muri (Napulj, 1696.-1782.).⁵⁶ Inače je ovaj slikar, predstavnik talijanskoga rokoka, učenik i suradnik glasovitoga Francesca Solimene zabilježen sa slikom sv. Vlaha iz Dubrovačkih muzeja, gdje prepoznajemo istovjetno oblikovane glave anđelčića. Slikao je sakralne kompozicije s osjećajem za eleganci-

List dubrovačke biskupije, 12, Dubrovnik, 1909., 113-116; Ante Dračevac, *nav. dj.*, 1988., 32-34.

⁵⁴ Vinicije B. Lupis, Benediktinci i njihova baština na dubrovačkom području, *Dubrovački benediktinci Benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije Zbornik Radova*, Dubrovnik, 2010., 327; Isti, Moćnik katedrale, *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, Zagreb/Dubrovnik, 2014., 510.

⁵⁵ Vinicije B. Lupis, *nav. dj.*, Dubrovnik/Zagreb, 2011., 20; Isti, *nav. dj.*, Dubrovnik, 2015., 126.

⁵⁶ Sanja Cvetnić, kat. 40. Bogorodica s Djetetom, sv. Benediktom i benediktinskim svecima, Katalog izložbe *Sveto i profano slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2015., 206-209; Ista, Il quadro di Francesco Mura a Dubrovnik (Ragusa), *Scripta in honorem Igor Fisković: zbornik povodom sedamdesetog rođendana*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., 375-382.

ju, ekspresivnom tehnikom svijetlog tonaliteta, a prepoznatljiva na dubrovačkoj oltarnoj pali s benediktinskim svecima.⁵⁷

Slika 8. a, b Francesco de Mura, sredina XVIII. stoljeća, Gospa s Kristom, sv. Benediktom, sv. Placidom, sv. Mauro, sv. Skolastikom, prije i poslije restauracije a. b. (foto Vinicije B. Lupis i preuzeto iz: Sanja Cvetnić, kat. 40. Bogorodica s Djetetom, sv. Benediktom i benediktinskim svecima, Katalog izložbe *Sveto i profano slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2015.)

RENASANSNO RASPELO⁵⁸

Danas se u župnoj crkvi sv. Ilara u Mlinima čuva veliko drveno raspelo nastalo u domaćim radionicama XV./XVI. stoljeća, koje nasljeđuje radionicu Jurja Petrovića.⁵⁹ Ova zanimljiva likovna osobnost XV. stoljeća, u kojemu su humanizam i renesansa duboko

⁵⁷ Vedrana Gjukić-Bender, *Pinakoteka*, katalog, Dubrovački muzeji, Dubrovnik, 1988., 68; Ista, kat. 5. Sveti Vlaho - trajno nadahnuće slikara, Katalog izložbe *Sv. Vlaho u povijesti i sadašnjosti*, Muzeji grada Dubrovnika, Dubrovnik, 2014., 307, 317.

⁵⁸ Vinicije B. Lupis, Kult sv. Ilara na dubrovačkom području (u tisku), referat je održan na *Međunarodnom znanstvenom simpoziju "Sveti Ilar u kontekstu svoga vremena"*, održanom 19. i 10. listopada 2017. u Mlinima.

⁵⁹ Vinicije B. Lupis - Hrvajka Mihanović Salopek, *nav. dj.*, Split, 2009., 122; Igor Fisković, Likovni i literarni prikazi muke u hrvatskome srednjovjekovlju, *Zbornik radova međunarodnog simpozija Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*, Udruga "Pasijska baština", Zagreb, 1999., 47-69. Zahvaljujem na podatcima o obnovi raspela tadašnjem župniku Mlina don Bernardu Pleše.

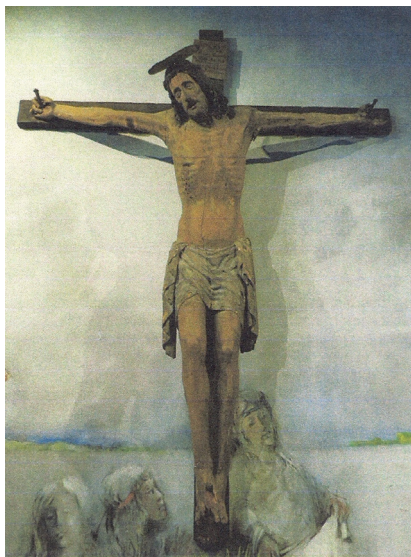
uhvatili korijene na hrvatskog obali, umjetnički je djelovala od 1445. do 1476., koliko se može pratiti njegov likovni put, sustavno izrastao od gotičkog egzaltiranog ekspresionizma do renesansnog verizma s tipičnom "schiavo-schnom" snagom. Petrović je vješto uskladio skulptorsko-slikarsko izražavanje s dubokom duhovnom i psihološkom krizom XV. stoljeća kroz koju je prolazila njegova domovina u iščekivanju turske invazije. U franjevačkoj crkvi u Dubrovniku prije potresa se iznad glavnog oltara nalazilo veliko oslikano raspelo, kao i u dominikanskoj crkvi u Dubrovniku. U samostanskoj crkvi postojala je i kapela sv. Križa, koju spominje apostolski vizitator Sorman 1573./1574. godine.⁶⁰ Dubrovački dominikanci su najkasnije 1437. zatražili odobrenje od vrhovnoga poglavara Reda i pape Eugena IV. za izgradnju novoga samostana, koji je kasnije posvećen sv. Križu, a danas se na njegovom oltaru nalazi raspelo iz kruga Jurja Petrovića. Na Gornjem Konalu se u XVII. stoljeću gradi crkva sv. Križa, iznad starije na Posatu. U poslijepotresnom Dubrovniku nabavljaju se nova barokna raspela u Male braće, sv. Vlahu i sv. Klari. Čudotvorna raspela bila su rasijana duž hrvatske obale. Tako se još u vrijeme korčulanskoga biskupa Antuna Belglave iz budvljanske plemićke obitelji (1781.-1787.) u korčulanskoj katedrali iznad glavnog oltara nalazilo veliko od starosti pocrnjeno raspelo. Dok je centralno mjesto na glavnom oltaru - sv. Križ zadržao u dominikanskoj crkvi sv. Križa u Gružu, u franjevačkoj crkvi Gospe od Otoka na Badiji čudotvorno Raspelo tijekom XVIII. stoljeća preseljeno je u bočnu kapelu. U franjevačkoj crkvi sv. Jerolima u Slanome i Gospi od Šunja zadržao je svoje mjesto na trijumfalnom luku. Vjerojatno je bila slična sudbina i u kotorskim samostanskim crkvama. Na žalost, nije sačuvan ni jedan primjerak romaničkoga raspela iz Kotora i Dubrovnika koji bi nam pomogao da bolje sagledamo ikonografski razvojni tijek Kristovih raspela iz vremena prije pojave prosjačkih redova i nove duhovnosti.⁶¹

Stoga, raspelo iz benediktinske crkve sv. Marije od Kaštela, sada iz Mlina, kako smo već istaknuli, ima najbližu paralelu u

⁶⁰ Atanazije Matanić, Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./1574. prema spisima sačuvanim u Tajnome vatikanskom arhivu, *Mandićev zbornik*, Institutum Chroatorum Historicum - Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta, 1/2, Rim, 1965., 193-209.

⁶¹ Vinicije B. Lupis, Katalog izložbe, *Križni put Johanna Andreasa Pfeffela iz župne crkve Svih svetih u Blatu*, Županija dubrovačko-neretvanska, Dubrovnik, 2006., 1-28; Isti, Prilozi poznavanju pasionske baštine iz Boke kotorske, *Zbornik radova Muka kao nepresušno nadahnuće kulture Boke kotorske - jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine*, sv. V., Udruga "Pasionska baština", Zagreb, 2006., 229-242; Hrvojka Mihanović - Salopek - Vinicije B. Lupis, *nav. dj.*, Split, 2009., 87-92.

raspelo gruškoga dominikan-skog samostana sv. Križa, ali prije svega raspela iz nadžupske crkve sv. Nikole u Perastu. Rustikalne je izrade, opuštenih udova, bez gotičke ekspresivnosti i pripada krugu umjetnina nastalih u domaćim drvorezbarskim radionicama, a ovakvih raspela uistinu nije mnogo preživjelo stoljeća raznih nedaća i ratova. Prema predaji ovo je raspelo tek početkom prošloga stoljeća preneseno u crkvu sv. Ilara iz ukinute samostanske crkve sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku, u novosagrađenu kapelu 1872.-1874.⁶² Raspelo koje je pripadalo ženskom benediktinskom samostanu sv. Marije od Kaštela, a u kojem su djelovale brojne benediktinke, od kojih za neke imamo sačuvane podatke kako su se bavile pisanjem djela nadahnutih pasionskom baštinom.

Slika 9. Nepoznati majstor, Raspelo, XV./XVI. st., župna crkva sv. Ilara u Mlinima (foto: Vinicije B. Lupis)

ZAKLJUČAK

Samostanski sklop sv. Marije od Kaštela ima iznimno značenje za hrvatsku kulturu i baštinu, sve od spomenika arhitekture hrvatskih renesansnih graditelja: braće Andrijića s početka XVI. stoljeća, književnice Benedikte Gradić, koja je djelovala u ovom samostanu, ali i baštine iz ukinutih susjednih samostana koja se vezuje uz utemeljitelja hrvatskoga rječosložja - Bartula Kašića, kao i vrijednih moćnika i slika sačuvanih danas u dubrovačkoj prvostolnici. Više sačuvanih slika, jedan mramorni oltar i raspelo, svjedok su postojanja značajne sakralne baštine čuvane u ovom najprostranijem ženskom benediktinskom samostanu u Dubrovačkoj Republici, uz čiju gradnju se vezuju imena korčulanskih graditelja i kipara. Samostan

⁶² Mirko Maslač, Župa svetoga Ilara u Mlinima, *Zbornik Župe dubrovačke*, Župni uredi Mandaljena, Mlini, Brgat i Postranje, Dubrovnik, 1985., 43; Konzervatorski ured Dubrovnik - Ministarstvo kulture, don Niko Štuk, *Kronika župe sv. Ilarija u Mlinima sastavljena god. 1898.*

sv. Marije od Kaštela od prvih spomena 1150. godine do 1806. godine imao je bogatu povijest, ispunjenu plimama i osekama, sve do dolaska francuskih okupacijskih trupa i negacije kršćanske baštine početkom XIX. stoljeća. Posljednja dva stoljeća razdoblje su degradacije i defragmentacije vrijednog sakralnog urbanističkog sklopa sv. Marije od Kaštela, koji je mogao biti obnovljen i privredni svrski pred Domovinski rat, ali na žalost proces propadanja se nastavlja i dalje.

CULTURAL HERITAGE OF THE BENEDICTINE MONASTERY OF ST. MARY OF THE CASTLE IN DUBROVNIK

Summary

The Benedictine order, like everywhere in Europe, has left a deep cultural trace in the Dubrovnik area. The former women's Benedictine monastery of St. Mary of the Castle has exceptional significance for Croatian culture and heritage, ever since the architectural monuments of the Croatian Renaissance builders - the Andrijić brothers from the beginning of the 16th century, to the Croatian writer Benedikta Gradić who worked in this monastery. Likewise, from the first known mention of the monastery's mother superior from 1204, who bore the Croatian folk name Marislava, until the French occupation, the monastery of St. Mary of the Castle in Dubrovnik was an important Marian shrine of Our Lady of the Castle. Its original picture was transferred to the Romanesque Dubrovnik cathedral in 1253. Dubrovnik has a rich heritage from the abolished neighbouring Benedictine monasteries, as well as valuable relics and paintings preserved today in the Dubrovnik cathedral and the bishop's seminary.

Keywords: Benedictines, St. Mary of the Castle, Dubrovnik, Francesco de Mura, crucifix